

Szervátiusz Jenővel a Tímár utcai régi műteremben

Szervátiusz Jenő meghívott a Tímár utcába, ott folytattuk kettesben a beszélgetést:

— *Hogy érzed itt magad, a régi műteremben?*

— Körülbelül 49-ben költöztem ide, fiammal együtt, itt laktunk egész adig, amíg fent el nem kezdtünk építkezni, 1953-ban kezdtük, és 57-ben költöztünk fel. De ezt a helyet már úgy megszoktam, fél nap itt dolgozom, fél napot ott fent. Ugye itt elbújik az ember, s nyugodtan dolgozhat. Szinte mint egy tisztviselő, reggelenként jöttem le 8 órára, 9-re, s dolgoztam délig. Itt közel voltam az iskolához, amikor tanítottam, végeztem az órával, és szaladtam át mintázni egy kicsit, akkor megint másik órára mentem, így elég sokat tudtam dolgozni.

— *Kezdted mondani, mikor bejöttünk, hogy van itt egy pár érdekes munkád. Nem mondanád el, mi van itt körülöttünk? A tiszafáról kezdél beszélni.*

— Igen, van itt egy tiszafa szobor, címe *A Tisza*, egy leányka s egy férfi szinte összefonódva, mintha egy forrásból indulnának; a Tisza fent Máramarosban ered, s ők személyesítik meg ezt a forrást. Hullámzó mozgással van megoldva a férfi is, a leány is, igyekeztem elég szép, tömör típusokat keresni, hogy ereje is legyen, mint a Tisza folyásának. A fa érdekes, majdnem egy és fél méteres tiszagyökér darab, valahonnan a Kelemen-havasokból került ide.

— *Hogy jutottál hozzá ehhez a fához?*

— Hát ezek elég nehéz problémák, az ember megkeres egy-egy barátot, amelyik ismeri ezt a vidéket, vagy én járok arra, megkérdezem a pásztorokat, akik ott a környéken élnek, hogy nincs-e a kalyibájukban eldobott rossz tiszagyökér. És kísül, hogy ennek is van, annak is van, és így szerzi meg az ember. Nagy pénzért. Legtöbbször, aki nekem megszerzi, egy-egy barátom, faragok neki valamit érte. Talán többe is kerül így az a tiszfa, mert egy párezer lejes szobrot kap érte, mintha az ember megvenné a fát, de pénz nem mindig van.

— *Említetted ezt a két gyönyörű szobrot, én azt hittem, tiszafából vannak, hogyan olyan vöröses a fa.*

— Ezt a fát a temetőből szereztem, és lehet, hogy ez is inspirált a temetői hangulatra. Itt a kolozsvári Házsongárdban takarították ki a temetőt, a fülösleges fákat kivágták, én megvettem állami áron, hazahoztam s nézegettem. Lehet, hogy rossz hangulatom volt, s azért láttam belé egy ilyen agyongyötört embert, amelyik fújja az utolsó feltámadást. Nincs is karja, semmi, hosszú arca, egy szeme ürege, és tele van göccsel az egész teste. De a testében van egy kis leányka-gyermek, a szemét kiütötte egy puskagolyó, lejjebb van az édesanyja, kézbe fogja a gyermeket, s az édesanyja emlőjében is van egy göcs.

Van itt egy másik szobrom. Az *Élet fejlődése*. Itt körben, fentről is elindul egy kis életfejlődés, vissza. Megvan nekem ez otthon is, csak itt megfordítottam a dolgot. Itt lefejlődik az élet. Nem fel, hanem visszafejlődik. Ott benne az elinduló ósmagzat ugyebár, egy göcs, lejjebb van egy kisebb. Itt már kezd fejlődni az élet, itt már szeme és orra kezd lenni. Abban is egy göcs. És így mind lejjebb, lejjebb, és ahogy leérünk egész az aljába, ott már egy elnyomorodott emberi fej van, és körben az egészet körülveszi egy kígyó, körbetekeredik. És lent egy kétfejű kígyó, a másik kígyó lent, ahogy elágazik, az az anyának megy az emlőjére. Elég furcsa és fantasztikus dolog, de hát ez az élet.

— *Mikor készítettted?*

— Hát ezt körülbelül vagy hat éve. Ez volt már Bukarestben is kiállítva.

— *Milyen magas?*

— Ez körülbelül 2 méter 80. Tujafából van, elég érdekes fa, és főleg engem azért érdekelt, hogy annyira benne van az ember, mert ha megnézzük, ott

a feje, megvan a karja, túlfelől csonka, de hátul, ha megfordítjuk, pontosan a hátnak a lapockája és a gerince látszik, minden megvan. Úgyhogy ahhoz már nem is nyúlhatok.

— *Mi a neve?*

— *Ez Az utolsó ítélet.*

— *És a másik, az még magasabb.*

— Az magasabb, körülbelül 3 méter. Kovásznán voltam a szívgyógyászaton, eléggé tönkre volt menve a szívem, végignéztam a sok szívbeteg, érbeteg embert, vagy két nyáron jártam ott. Mikor hazajöttem, úgy gondoltam, valahogy emléket kell állítani a szívnek s a szívgyógyászatnak, s így találtam rá erre a fára, egyszerre kaptam a két fát, vagyis még azt a harmadikat is, s addig néztem, amíg beléltam az egész témát. Lentről a kezét, a könyörgő kezét, és fejjül a sok-sok szívet, amelyekben mindegyikben benne van egy-egy göcs, egy-egy tör, el is indítottam feljebb, mintha tör lenne, de aztán nem tartottam olyan lényegesnek, mert úgyis benne van az a kemény göcs ott a fában.

— *És ez a harmadik?*

— Ez a harmadik, ez *A népdal halála*. Ezt egy másik darab fában indítottam el. Földön fekvő ember, ahogy egy koporsóban fekszik, az egyik keze kinyújtva, és a másikban fújja a furulyán az utolsó dalt. Volt valahol egy élményem ezelőtt vagy tizenöt évvel, nem tudom hol, bementem egy helyre, egy templom mellett egy kántorhoz, egy egyszerű székely emberhez, s elmesélte, hogy a háború alatt ő volt a pap, ő keresztelt, ő temette a halottakat, ő volt a harangozó, minden. És kérdeztük, hogy tud-e énekelni, furulyázni. Azt mondja, hogyne tudnék én furulyázni, s lefeküdt az ágyába, hosszú szép szál, sovány ember volt — mondta, hogy így szokott ő elaludni. Lefeküdt, furulyázott, s lábával az ágy bütüjén ütögette a taktust. És akkor rájöttem, hogy ez a népdal, amely egykor a sötét szobákban, világítás nélküli fonókban született, eltűnik. És akkor megfaragtam ezt a szobrot. Később, amikor Udvarhely megkért, hogy faragjak egy szobrot a százéves udvarhelyi dalkör jubileumára, odafaragtam ezt az öreget is, ahogy ki van nyúlva, és fújja az utolsó népdalt.

Aztán megtaláltam ezt a fát, elég rongyos, hitvány fadarab volt; mint a csángó halotti siratón fent — ugyanúgy próbáltam bekomponálni ezen is álló alakban, egy koporsószerű dologban a figurát. Kissé látszik jobbra-balra, hogy kétoldalt még van egy kis anyag a fából. És nagyon érdekes, mert lent úgy képzeltem el, hogy már az embert eszi az idő, és nőnek ki a gyökerek a lábából. S ott van egy pár ilyen gyökér vagy göcsdarab, ami szinte átbújik a lábakon.

— *A figurát magát honnan választottad, a fejet?*

— A figura élt bennem, mert én több ilyen fejet mintáztam agyagból, s még rajzoltam is, s ezeket hosszú ideig hordozom magammal, amíg egyszer csak előkerülnek.

— *Erdekesen csináltad meg a haját...*

— Nagyon szerettem ezt a göcsöt, a haj olyan természetesen ráfonódik. A fát én mindig hagyom, hogy éljen, nincs az, hogy elfaragjam és átlukasszam, legtöbbször meghagyom a fának az életét.

— *Hogyan született Az élet keletkezése című, egyik legelső munkád?*

— Elég könnyen született. A Zápolya utcában volt egy kicsi műtermem egy szobában, és ott faragtam, körülbelül 36-ban lehetett, mikor Szolnayval volt műtermem, onnan kikerültem, és aztán behúzódtam, jobbra-balra mentem, egyik helyről a másikra, amíg kaptam egy kis szobát, és ott felállítottam a gyalupadot, mintázófát, és elkezdtem dolgoztatni, készültem egy pesti kiállításra. Nem tudom, hogy történt, hogy nem, kezembe vettem egy kontét, egy csupasz fára ráhúztam egy kezét, és elindítottam a fejeket fel, és kész volt a munka. Hogy és mint, ezt még máig sem tudom megmagyarázni, pedig úgy általában meg tudom magyarázni a szobraim születését.

— *Az élet keletkezésének a témája végigkísért egész életeden. Miért foglalkoztat annyit ez a téma?*

— Az ember elindít egy témát, próbálja tökéletesíteni, vagy elrontja, vagy jobbat csinál belőle. Emlékszem Brâncuși-ra, láttam az *Aranymadárját* az 1925-ös párizsi kiállításon a Grand Palais-ban. Neki is volt még sok ilyen madara fából,

10-15- vagy 20-féleképpen megoldotta a dolgot. Egy bizonyos kényszer hatására én is sokszor visszatértem egy-egy témához. Az első változata *Az élet keletkezésének* egy kicsi szobor volt, valahol elveszett, aztán megtaláltam. Pesten volt kiállítva 1937-ben. Akkor még nem tudták, hogy mi az, nem tudták, hogy hova tegyék. Később aztán Pécsre került a múzeumba. Jó pár évvel ezelőtt, nem tudom, mi jött rám, néztem a régi szobraimat, ellenőriztem régi munkáimat, és megdöbbsentem egy kis szobron, hogy az abban az időben milyen modern indítástú volt. Teljesen más világ volt, mint a régi dolgaim. S rádöbbsentem, hogy folytatni kéne, s akkor csináltam meg azt, ami most fent van a műteremben, és még egy nagyobbat a tavaly, ami már körülbelül 4 méteres. Azt a fát véletlenül kaptam. A vistaiaktól vettünk egy szekér tűzifát, vizes, rossz fákat, s télen bizony az ember nyiszittele, szabdalta fel, ott találtam ezt a negyedhasáb fát, egy juharka volt. Félretettem természetesen, és abba faragtam ezt a szobrot, *Az élet keletkezését* — visszafelé.

— *Az Emré bácsi szobráról mondanál valamit?*

— *Az Emré bá,* az megint érdekes szülemény. Engem meghívtak Menaságra. Nagy Imre intézte, ott volt egy pap, egy katolikus pap, amelyik faragott, és meghívott egy hónapra, hogy menjek, tanítsam őt faragni. Persze a végén ki-sült, hogy nem megy nekem a tanítás olyan nagyon. Egész másképpen láttuk a dolgokat, ő olyan naturalista szobrokat faragott. Dehát szívesen látott minket. A falu összesüggött, hogy kellene nekik egy hősi emlékmű. A pap is mondja, a jegyző is, hogy van ott a temető udvarán egy darab kő, amit meg kéne faragni. Megnéztem, egy méter magas kő, 50 centi széles lehetett. Mondom nekik, én nem játszani jöttem, ilyen kicsi kőbe én nem faragok. Nagylegény voltam, 34 éves, és elég erőt éreztem magamban. Megbeszéltük, hogy Zsögödről szereznek egy nagy követ. Mondom, amekkora követ szereznek, akkora szobrot faragok. Nagy cirkusszal ment. Nagy Imre ismerte a kőfaragókat, megbeszélték, kifejtettek egy nagy követ, és elhozták. Az megint egy mese, hogy hogy hozták el. Beültem egy asztalosnak az udvarára, és ott kezdtem faragni, de közben kijártam Menaságról jobbra-balra, a fiam is ott volt, tán hétéves lehetett, mindig velem volt így nyáron. Kimentünk Potyandra egy nap, az Csikmenaságnál tovább egy kicsi falu, már össze vannak olvadva. Ott volt egy kocsmá, és a kocsmá előtt egy pár székelő legény, nagyban kacagtak, néztem, hát ott van Emré bá, egy szegény falusi ember, egy kicsit ütődött is, elég löcsös lábú, medenceficama volt, persze jól megnéztem. S ott játszodoznak, itatják az öreget, táncoljon, táncol nagy boldogan, egy-egy pohár rumot kihoztak neki, s egyszer a hegyek közül jön egy ember, egy hosszú zsinegen egy szép kicsi bárányt vezet. És ahogy odaér a csoporthoz, az egyik legény megkapja a kisbárányt, az ölébe nyomja, nesze Emré bá, legyen neked is egy bárányod. Az öreg nagy boldogan, kótyagosan bekapja a kabátja alá, és szalad el vele. A kocsmával szemben volt neki egy kicsi kék háza, és rohant be a báránnyal nagy örömben, hogy van neki is egy báránya. Persze aztán utánaaszaladtak, és elvették a bárányt. Én hazamentem mindjárt. Fát nemigen lehetett kapni, csak fenyőt, kaptam véletlenül egy darab nyírfát. Ott, az asztalos barátomnál, aki később ő is nekifogott faragni, annyira nekiestem a szobornak, hogy két nap alatt kifaragtam. Járt arra-felé Emré bá is, jött, megnézte, hogy hogy faragok, mutattam neki, s hát mosolygott rajta. Szóval így született. Később balladát csináltam belőle. Megvan a balladám.

— *Említetted a csángó síratóasszonyt is...*

— Lent voltam Lészpeden, széjjel néztem, a volt menyem gyűjtött lepedőmintákat. A lepedő az egy takaró, amit a szalmára rátesznek, s gyönyörű színekkkel van megfestve, barna, sárga, zöld, fekete színekkel stráfokban. Egyszer megyek az országúton, látom messziről, hogy jön egy tehénszekér és utána egy tömeg, s messziről látom, hogy egy koporsó rajta, és bekanyarodik a temető felé. Rohanok oda, hogy lássam, hogy megy a temetés, nagyon érdekelt. Azelőtt este már volt sírató a házban, csak oda nem mentem el, nemigen szerettem a halottakat nézni. Na és, ahogy rohanok, hát éppen bekanyarodnak a sírhoz, leemelik a koporsót, ott beteszik a sírba, körül a népség, és kezdik hányni a földet. Akkor a népség elmegegyen, asszonyok, emberek mind elmennek, elmegy a szekér, a sírásók maradtak, ott kopogott a koporsón a föld, és ott maradt a menyé és a lánya, s egyszer a menyé odaállt, elsíratta. Arra már nem is emlékszem, hogy mit mondott. S akkor ott maradt a lánya, ott állt a sírnál, s elsíratta, arra emlékszem még tisztán, ahogy mondta: édesapám, hogy húználak én ki téged a sírből. Tán 75 éves ember volt. Végignéztem az egészet, ahogy

ott állt a lány, és aztán elment ő is. A sírt befedték, behantolták. Én később, mikor hazakerültem, papírt vettem elő, és 3-4 formában próbáltam, megrajzoltam. Meg is van valahol a rajzom. Egész kicsi papírra rajzoltam, és a fő gondolatom az volt, hogy hogy húználak én ki téged a sírból. S akkor csináltam meg ezt a mozgást, összehúzza a nyakát, a fejét egészen a nyakába, a keze pedig lecsüngő két kéz, egy húzó mozdulatot akartam így csinálni, ahogy ő kihúzná a sírból az édesapját, lent a lábánál van az édesapja feje, és egy nagy kéz kinyúl a sírból. Így született meg nekem ez a siratóm, úgy is faragtam meg, mintha a nő is egy koporsóban lenne. Ahogy ezt A népdal halálánál is próbáltam.

— A Cantata Profana hogyan keletkezett?

— Azt már többször el-elmondogattam, azért elmondhatom még egyszer röviden. Amikor tanítottam, a Mátyás-házból jöttem ki, és a másik oldalon találok, épp a Bocskai-szülőháznál Jagamast. Hideg, csikorgó tél volt, fáztam is, akkor még ki voltam eléggé soványodva, megállít, s beszélgetünk, s azt mondja, hogy van egy témám. Mondom, hagyj békét, mert annyi témám van, nem tudok én nem tudom mennyit feldolgozni. Azt mondja, dehát mégisincs rendjén, ezt is kértem, azt is kértem, mondott ő neveket, senki sem vállalta, hogy megcsinálja. Elmondta nekem nagyjából a témát, a Cantata témáját. Megköszöntem neki, de valahogy nagyon belém ütött az egész, egy jó fél év múlva találkozunk megint, és mondom, mondd csak el még egyszer, hogy van az az öreg ember, az öreg suszter, aki nem nevelte a fiait semmi mesterségre. Elkezdett kacagni, azt mondja, hát az egy öreg apó, hát ugye nem tudtam én egy olyan hatalmas verset végig lerögzíteni olyan hirtelen. Mondom, nem játszánád le nekem? S akkor elhívott a kultúrházba, a Román Operával átellenben, akkor még ők ott voltak a folklórral, elhívott, és ott lepergette nekem a balladát. Később legépelte nekem a szöveget. Megkértem, hogy még egyszer legyen szíves, és pergesse le nekem. Összehívott egy társaságot, lepergette, és egyben elmagyarázta a szövegnek a lényegét. S ahogy kezdi magyarázni, na mondom, már kész van az egész. Többen voltak ott, Nagy Imre is ott volt, jó társaság volt. Mikor hazajöttem, elkezdtem rajzolni pár vázlatot, megszületett úgy mondván az öreg apó, meg kellett tervezni ugye, meg kellett a szarvasokat, meg a beszélő szarvast, meg amelyik issza a tiszta, vagyis a hús forrásból a vizet, akkor meg a támadó szarvast, akkor az elmenőket. Szabolcsi megkért, az övékre írjam rá a *Tiszta forrásból-t*, ráírtam, Pesten van. Na és meg kellett rajzolni az édesanyát meg a kis kunyhót, akkor még a nagy vihart ugye, ott már éreztem a vihart, a nagy összecsapást, mindent, a kutyaugatást, a vadászatot. Mindent egy helyre összpontosítottam, amikor az öreg le akarja nyilazni a fiait, és akkor a beszélő szarvas megszólal: édesapám rám soha ne lőjél, és köztük egy nagy viharzó fa van, és mögötte Bartók, és a kis pásztor furulyázik, és Bartók jegyzi fel a témát. Így született ez a *Cantata Profana*.

— Az önarckép egyik kedvenc motívumod. műfajod; sok önarcképet készítettél, mondanád el, hogy miért, mit fejeznek ki, mi indított arra, hogy annyi önarcképet csinálj. Múltkor beszélgettünk más művészek önarcképeiről, mit fejeznek ki az önarcképek nálad, mit akarsz mondani az önarcképeiddel, miért térnek ezek oly gyakran vissza?

— Az ember nagyon sokszor félretesz mindent, hogy saját magát is nézze meg a tükörben. Ismerem én is magam, bele szoktam nézni, ha nem is direkt a tükörbe, az üveges tükörbe, hanem úgy önmagamba. Egyik legfurcsább önarcképem az a 37-es önarcképem, amit Pesten állítottam ki. Akkor váltam el a feleségetől, fogtam a fiamat, lementünk Borberekre, Óradnára, onnan a barátom lehívott Gyergyóba, s ott előkerült egy jó darab tiszafa, ami a Gyilkostónál dőlt ki valahol. Annyi minden mondanivalóm volt, s akkor nekiálltam, és kifaragtam azt az önarcképet, ahol egy csomó tragédia van az egész fejben, nem tudom, azt ismeritek-e, 37-es ez az arckép. S aztán ez így ment végig. Még 38-ban is faragtam egy önarcképet, de az egy nagy dacos fej volt. Főleg olyan szomorú krisztusi fejeket faragtam, de hát ez volt az életem. Akkor faragtam azt a nagy önarcképet, ami bent van a múzeumban. Azon van egy kalotaszegi asszony és egy kis lányka is. Azt akkor faragtam, mikor a házat építettük, olyan öröm volt, hogy nagy térben, kint az udvaron dolgozhattam, nem itten. Elmentem száz lépést, és úgy néztem meg a fadarabot. S ez olyan nagyon érdekes volt, próbáltam belevinni, hogy hogyan alkotok. Lent van a kezem, és itt fent van egy kéz, egy kiugró valami, kihasználtam az anyag szépségét is, és olyan nagy lendülettel faragtam ki ezt a kalotaszegi asszonyt és az én fejemet, ahogy úgy nézek és elgondolkozok.

SZERVÁTIUSZ JENŐ: NAGY HEGYI TOLVAJ

MÜTEREMSAROK — SZERVÁTIUSZ JENŐ TÍMÁR UTCAI MÜTERMÉBEN

— *Nem értettem, mit is próbáltál belevinni? ...*

— Ahogy alkotok, milyen nagy térben, nagy udvaron, nagy lehetőségekkel. Itt a Tímár utcai műterem egy elég zárt világ volt, habár itt is sok mindent csináltam.

— *Visszatérő, kedvenc témád, szép témád a nő; a nőt a legkülönbözőbb formákban mintáztad meg, az akttól kezdve a parasztasszonyig, a fiatal leányig.*

— Mindig szerettem a szépet, szerettem a szép mozgást, a formát. És a nők egy nagy része tud szép is lenni. Szép a formája, a mozgása, kedvesség van benne, hát arra is van hivatva, azt hiszem, részben, hogy a férfit egy kicsit jobb hangulatra derítse, úgyhogy sokszor figyeltem tánc közben, táncost is csodáltam, és menés közben, ismertem úgy nagyjából a falusi nőket, a járásukat, munkájukat, és a városi nőket is. Sokszor elnyújtottam a női aktokat egész légiesre, volt mikor egész zömökön és összetörpítve faragtam ki. De azért leginkább gótikus figurákat csináltam. Van itt egy szobrom, egy vízbe lépő falusi lány, én azt hiszem, annyi szépség és bájoság van benne, ahogy egy kissé felemeli a szoknyáját, és be akar lépni a vízbe. Ez pedig egy elég nagy tömegű szobor, van kétméteres legalább. Ugyanezt megfaragtam kisebbbe, és megfaragtam márványba is. A kisebbiket épp a tavaly vették meg Bukarestben egy kiállításon.

— *S ez a háromfigurás női szobor, itt a sarokban?*

— Ott van az ósnő, a nagy, kemény, kövér, és akkor meg van a görög művészeknek a korszakából, az a finom, tökéletes női alak. És ott a harmadik — ezt mind egy tömegbe, egy helyre zártam be, három ága volt a fának — ott a mai modern lány, amelyik mindenből kilépett, és frissen, üdén, nem törődve semmivel, megy a világba. Abban is van rengeteg sok kedvesség, bájoság. Három különböző korszak és három különböző női típus.

— *Mi a véleményed a művészet helyéről, szerepéről, s azon belül a szobrászat jövőjéről?*

— Azt hiszem, az emberiségnek szüksége van rája. Először szüksége van rá magának a művészeknek, amelyik alkot, mint az ősember is, amelyik a sziklafalakra ráfaragta az ő témáit. Jövője, nem tudom, lehet, hogy szükség lesz az embernek rája, nem vagyok proféta ebben, hogy mi lesz a jövője a művészetnek. Mindenestre ez a művészet, amit én csinállok, ez lassan idejét múlta. Az emberábrázolás és ez a mélyebb lélekkeresés. De művészetre mindig szükség lesz, és az emberek meg fogják találni mindig az ő művészetüket. Most ugye a 90-es évek óta forrong a művészet. Nagy dolgokat alkotnak, Picasso, Chagallék, de ők is felfedezték a primitív művészetet, az afrikai totemszobrokat, és abban szinte olyan hatalmas gyönyörűség van, mint nem tudom, a görög vagy a sumér, vagy a mai művészetben. Azért kell hinni a művészetben, az ember egy kicsit nekiesett most a tudománynak. A tudomány is kell. De rádöbben, hogy az nem elég, és rádöbben arra, hogy neki még annál magasabb dolgok kellenek, méghozzá nem a tiszta, rideg tudomány, hanem az emberi lélek is.

— *Mit tanácsolnál a fiatal szobrászoknak, művészeknek?*

— Nem tanácsolnék semmit. Mindenki járjon az útján, keresse meg. Tanácsot én sem jegen fogadtam el. És ha elfogadtam volt talán, megpróbáltam vagy 4-5 évig, és semmivé váltam, és újból kellett kínlódjak, hogy viszakapjam a saját éneket. Aki arra való, úgyis megtalálja a maga útját. S aki nem arra való, az úgyis elhullik. Ez olyan, mint az alma. Amelyik jó, azt el lehet tenni télire, amelyik nem, elrothad.

— *Mi érdekel még a művészeteden kívül?*

— A zenét azt nagyon szeretem, az énekeket, de főleg a népi zenét. Nem mondom, mert Bachot és Vivaldit is nagyon szeretem, de legjobban azt az egyszerű, primitív népi zenét, amelyik sokszor vetekszik egy Bach-zenével, lehet, hogy igen nagyot mondok, de nem biztos. Mint ahogy az a primitív afrikai szobor vetekszik a mai nagy művészeknek a szobraival. Azt hiszem, lehet ilyet is mondani. Nagyon szeretem Bartókot, Kodályt. És egyik nagy szerelmem a természet. És a falu és a nép, és a hegyek, a tél, a nyár. Mikor elindultam hegyet járni, elindultunk a Nagy Pietroszról egészen a Gyilkos-tóig. Gyalog, tutajjal, ez volt a mi világunk. A sok városi küszködés után egy hónapra kiszakadtunk. Hát, ezeket szeretem ...